

UDK: 81.373.72 (495.5=112.2)
811.163.42 Podravina=112.2
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 26. 4. 2002.

Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevačkoj Podravini

VELIMIR PIŠKOREC

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se prikazuje društveno-povijesni kontekst njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u đurđevačkoj Podravini. Kada je đurđevačka Podravina bila dio Vojne krajine (1535. - 1871.), njemački je jezik bio službeni i zapovjedni jezik, dok se hrvatskim služilo starosjedilačko pučanstvo. Nakon razvojačenja Vojne krajine u đurđevačkoj Podravini prestaje izravni jezični dodir između njemačkoga i hrvatskoga jezika, no njemački jezik i dalje je jezikom viših slojeva, a njime vladaju i bivši graničari. Nakon Drugoga svjetskoga rata njemački jezik postaje tek strani jezik. Živi tragovi nekadašnjega njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira brojni su germanizmi u govorima đurđevačke Podravine.

1. Razdoblje Vojne krajine (1535. - 1871.)

Stalna veza Hrvatske sa zemljama njemačkoga govornoga područja, a time i njegovim stanovnicima, govornicima raznih inačica njemačkoga jezika, uspostavlja se početkom 13. stoljeća, kada doseljenici iz njemačkih zemalja (tzv. *Hospites*)¹ sudjeluju u osnivanju hrvatskih gradova. Ta veza trajala je s većim ili manjim intenzitetom sve do početka 20. stoljeća, odnosno do raspada Austro-Ugarske Monarhije. No, tek u 16. stolje-

¹ "Najstarije spominjanje Nijemaca kao 'hospitesa', koji uživaju posebne privilegije u obavljanju svojih obrtničkih usluga nalazimo u gradu Varaždinu već 1209. godine. Ovi su Nijemci doseljavali iz Štajerske, odnosno Graza, te su kao vješt obrtnici bili vrlo cijenjeni. Oni su kroz 'vandrovanje' svojih naučnika uvijek nanovo jačali vezu s njemačkim prostorom, unašajući u Hrvatsku novostečena iskustva". MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nijemci u Podravini", *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas* (ur. Goran Beus Richembergh), Zagreb 1994., 43. "Nosioci njemačkoga jezika u Hrvatskoj su njemačkogovoreći doseljenici u gradove, najprije obrtnici i trgovci, a kasnije i liječnici, ljekarnici i službenici, koji su usprkos svojoj malobrojnosti i relativno brzom asimilaciji s domaćim stanovništvom, osigurali trajanje njemačkom jeziku." Stanko ŽEPIĆ, "Austrijski njemački u Hrvatskoj", *Đurđevački zbornik* /gl. ur. Velimir Piškorec/, 1996., 309.

ću, izborom Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja,² počinje čvrsta i intenzivna povezanost između Austrije i Hrvatske.³ Taj povijesni okvir u svojoj upravno-političkoj, gospodarskoj, kulturološkoj i jezičnoj dimenziji, ujedno je i podloga njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u Hrvatskoj, a time i u đurđevačkoj Podravini.

Posebnu ulogu njemački je jezik imao na području Vojne krajine⁴, koja je u sklopu Habsburške Monarhije osnovana u prvoj polovici 16. stoljeća radi obrane od Turaka. Vojna krajina ukinuta je tek krajem 19. stoljeća, a njezino je područje pripojeno građanskoj Hrvatskoj.⁵ Budući da je Vojna krajina bila podređena carskom Dvorskom ratnom vijeću (njem. *Hofkriegsrat*), kolegiju koji je fungirao kao neka vrsta ministarstva obrane za njemačke i austro-ugarske habsburške zemlje, a ne hrvatskom Saboru i banu, u tom dijelu hrvatskoga etničkoga prostora njemački je jezik imao status službenoga i zapovjednoga jezika.

Nakon pada Virovitice 1552. godine⁶ pa sve do kraja 17. stoljeća sjevernohrvatski gradić Đurđevac bio je najistočnija utvrda Habsburške Monarhije u sklopu Vojne krajine. Tek nakon što su Turci napustili Viroviticu 1684. i sklapanjem Karlovačkoga mira 1699., kada su Slavonija, Srijem i Vojvodina oslobođeni od turske vlasti, Đurđevac gubi svoj stra-

² "I hrvatsko je plemstvo u bliskim odnosima s austrijskim, tako da njemački jezik napose u zadnjoj trećini 18. stoljeća postaje jezikom viših društvenih staleža u Hrvatskoj" S. ŽEPIĆ, n. dj., 309.

³ S. ŽEPIĆ, "Das österreichische Deutsch in Zagreb und Osijek: Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien", *Österreichisches Deutsch: linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. (ur. Rudolf Muhr, Richard Schrodt i Peter Wiesinger), Wien 1995., 354.-373.

⁴ Prije nego što su se intenzivirali ratovi s Turcima, 1683. godine Vojna se krajina sastojala od dviju granica: "hrvatske" sa sjedištem u Karlovcu, omeđene Jadranskim morem, Kupom i Savom, te "gornjoslavonske" s generalatom u Varaždinu, koja je obuhvaćala područje između Drave i Save. Poljednja granica sastojala se od dviju pukovnija sa sjedištima u Križevcima (njem. *Kreuz*) i Đurđevcu (njem. *Sankt Georgen*). P. KRAJASICH, *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse in den Jahren 1754 - 1807*, Wien 1974., 41.

⁵ Usp. Walter WAGNER, "Die österreichische Militärgrenze 1535 - 1871.", *Österreichische Osthefte*, 13, Wien 1971.

⁶ Rudolf HORVAT u svome djelu *Hrvatska Podravina*, Zagreb 1933., posvećuje čitavo jedno poglavlje 1552. godini, opisujući teško vojno i društveno stanje uzrokovano turskim napadima: "Otkako je u turske ruke pala Virovitica, nestade sigurnosti u Podravini. Turci su naime iz Virovitice prodirali u Podravinu prema Koprivnici, koju radi toga dade hrvatski sabor jako utvrditi. Između Koprivnice i Virovitice propadoše sva sela, iz kojih se bijedni narod hrvatski odselio većinom preko Drave u južnu Ugarsku, gdje još i danas žive mnogi potomci tih bjegunaca. (...) Nešto se naroda održalo u Đurđevcu, gdje je Ferdinand u tvrdu smjestio znatniju vojničku posadu. U Đurđevcu je 4. kolovoza 1554. vojvoda Jakov Sekelj imao 100 konjanika i 104 pješaka."

teški značaj⁷ za austrijsku carevinu, no sve do 1756.⁸ ostaje sjedište pješake pukovnije.⁹ Đurđevačka utvrda Stari grad,¹⁰ koja je stoljećima služila kao fortifikacijski objekt za obranu od Turaka, impresivan je spomenik iz tog razdoblja đurđevačke povijesti.

Sve do 1871. godine, kada je razvojačen Varaždinski generalat, kojega je dio bilo i područje đurđevačke pukovnije, njemački je bio službeni jezik u đurđevačkoj Podravini.¹¹

Za razliku od nekih drugih hrvatskih područja i gradova¹² gdje je velik dio stanovništva govorio njemački kao materinski jezik, u đurđevačkoj je Podravini većinsko stanovništvo bilo hrvatsko. Ono je njemački jezik (na)učilo u školi ili tijekom vojne službe.

⁷ Iako su u 18. i 19. stoljeću zapadni dijelovi Vojne krajine izgubili svoju prvobitnu obrambenu važnost, zadržani su u njezinu sklopu jer su predstavljali velik ljudski potencijal za carsku vojsku. Tako je nakon smrti Karla VI. 1740. godine Vojna krajina raspolagala s 35 tisuća vojnika. F.W. Martin BERTLING, *Die Kroaten und Panduren in der Mitte des XVIII. Jahrhunderts und ihre Verwendung in den Friderizianischen Kriegen*, Berlin 1912., 3. "Budući da su terezijanske reforme učvrstile državni ustroj, stari vojni i financijski sustavi postali su zastarjeli i većinom su dokinuti. Sve carske zemlje preuzele su svoj dio obrane. Ipak, Austrija je oklijevala s raspuštanjem prave Vojne krajine. Naime, to je područje i nadalje davalo jake vojne snage za ratove protiv Pruske, Osmanlijskoga Carstva i francuske revolucije, a do sredine 19. stoljeća odatle su dolazile najpouzdanije pukovnije austrijske vojske." Gunther E. ROTHENBERG, *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522-1881.*, Wien - München 1970., 223.

⁸ Godine 1756. osnovan je grad Bjelovar kao sjedište križevačke i đurđevačke pukovnije. R. HORVAT, *Povijest Gjurjevca*. Zagreb 1940., 62.

⁹ Ta je pukovnija imala kumpanije u Đurđevcu, Virju, Novigradu, Peterancu, Pitomači, Velikom Trojstvu, Grubišnom Polju, Kovačici, Severinu, Rači, Kapeli i Sokolovcu. R. HORVAT, *Povijest Gjurjevca*, 1940., 62. O ratnoj povijesti Đurđevačke pukovnije, "Đuroka", vidi: Đuka TOMERLIN-PICOK, *Življeње v (na)starešem Gjurjevcu*. Đurđevac 1989., 32.-34.

¹⁰ Usp. Milan KRUHEK, "Povijesni osvrt na postanak starog grada Đurđevca", *Stari grad Đurđevac. Konzervatorska studija*. Zagreb 1985., 1.-35.; Edita JANKOVIĆ-HAPAVEL, "Stari grad u Đurđevcu". *ĐZ*, 1996., 97.-104.; Tomislav Đurić i Dragutin FELETAR, *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*. Koprivnica 1992., 223.-228.

¹¹ U đurđevačkoj osnovnoj školi i danas se čuva Spomenica (njem. *Ehrenbuch*), vodena od 1829. do 1872. godine, vrijedan izvor za povijest njemačkoga školstva i njemačkoga jezika u Đurđevcu. Osim pravopisnoga i onomastičkoga aspekta njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira posebno je zanimljiv način na koji je zabilježen prijelaz s njemačkoga kao službenoga jezika na hrvatski - zapis za 1871. pisan je njemačkim jezikom, a onaj za iduću godinu, 1872. sročjen je na hrvatskom. Sačuvana je i spomenica iz njemačke škole u Virju kao i knjiga zapovijedi, *Befehls-Protocol*, Dražen PODRAVEC *Povijest virovškoga školstva*, Virje - Koprivnica 1999., 29. i 31.

¹² U opsežnom radu o Nijemcima u Srijemu, Slavoniji i Hrvatskoj do 1. svjetskoga rata Valentin OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Ein Beitrag zur Geschichte der Donauschwaben*, Stuttgart 1972., ne navodi nikakvu germanofonu koloniju na području đurđevačke Podravine, iz čega se može zaključiti da germanofono stanovništvo na tom području nije bilo statistički relevantna kategorija.

S osnivanjem njemačkih škola u Varaždinskom generalatu, što ga je potaknuo njegov zapovjednik general baron Beck, počinje se 1755. godine, kada pijaristi¹³ preuzimaju samostan Marča.¹⁴ Iste godine pijaristi ma se dopušta da u Bjelovaru izgrade svoju crkvu i školu.¹⁵

Tako je, primjerice, na temelju naredbe carice Marije Terezije od 8. veljače 1755. u Virju 1759. godine osnovana Carska trivijalna škola na njemačkom jeziku: "Virovsku školu polazili su učenici i iz novigradske satnije sve dok nije u Novigradu osnovana škola (1830.). Kako piše u Spomenici Opće pučke škole, trivijalne su škole trajale tri godine i imale su I. razred donji, I. razred gornji i II. razred. Uz učenje čitanja i pisanja, računanja i vjeronauka učenici su imali i vojne vježbe pa su za to morali imati posebno odijelo, drvenu pušku i drveni mač. Na svakoj je školi bio jedan učitelj, a ako je broj djece prelazio 40, onda je dobivao pomoćnika. U te su se škole upisivali dječaci s 8 ili 9 godina i kasnije, pa je u odjelu bilo djece različitih uzrasta. Svi su nakon takvog školovanja bili gotovi vojnici. To su bile neobavezne škole, pohađali su ih uglavnom dječaci, iako su se upisivale i djevojčice uglednih roditelja. Najbolje su učenike slali na vojnu obuku kako bi postali dočasnici i časnici."¹⁶ Nadzor nad školama imali su vojni časnici, a učitelji su bili uglavnom razvojačeni časnici ili invalidi, koje je plaćala država.

Što se tiče dvojezičnosti učenika i njihove uronjenosti u diglosijsko okružje, gdje je njemačkom jeziku pripadala domena školstva, vojske i uprave, a hrvatskom domena privatnosti, može se utvrditi da se radilo o vrlo visokom stupnju bilingvalnosti. U prilog toj tvrdnji govori i zapis iz Spomenice Opće pučke škole u Virju (1872.): "Po svem i u svemu se dakle na ovi trivijalnih škola i glavnih u krajini bivšoj postupalo po njemački i diete, koje bi dobro učilo u takovih škola, bilo je gotovo Niemac u školi, nu izvan škole i kod kuće pridržavalo bi narodno svojstvo i biljeg".

U Đurđevcu je prva škola¹⁷ na njemačkom jeziku osnovana 1757.¹⁸ Škola u Molvama osnovana je 1765. godine, a njezin je osnivač bio "do-

¹³ Pijaristi (lat. *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei scolarem piarum*) su duhovnički red što ga je 1617. osnovao u Rimu J. v. Calasanza radi organiziranja školske poduke. *dtv-Lexikon* 14, München 1999., 130.

¹⁴ F. VANIČEK, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, I - IV., Wien 1875., 575.-592.

¹⁵ Isto, 576.

¹⁶ D. PODRAVEC, *Povijest virovskoga školstva*, 27.-28.

¹⁷ Osnivanje škola na njemačkom jeziku nije u isti mah i početak školstva na području đurđevačke Podravine, kada je školstvo pod ingerencijom crkve. Učitelji su orguljaši i pomoćnici župnika. Oni su uglavnom Hrvati, a kanonska izvješća vrijedan su izvor za rekonstrukciju njihova rada i života. Najstariji podatak o jednom takvom učitelju crkvene škole sadržava izvješće od 13. rujna 1649., kada u Virju učitelj Grga Formić podučava djecu u svojoj kući, ne dobivajući nikakvu plaću ni od vojske ni od općine, nego uživa 4 jutra crkvene zemlje. *Isto*, 25. U izvješću o kanonskoj vizitaciji Đurđevca 13. ožujka 1659. kanonik Vinković ne spominje ime učitelja, no navodi se podatak da od krajiške uprave dobiva plaću od 2 rajnska forinta, a opisuju se i njegovi "honorarni" prihodi:

maći sin pater Filip Litvić, koji je u starosti službovao u Molvama kao župnik, od godine 1794. do 1814. Školska nastava obavljala se u župnom stanu, a učitelji su bili župnici i graničari podčasnici. Škola nije bila redovita već su je pohađala ona djeca čiji su roditelji htjeli da im djeca znaju čitati i pisati. Škola je trajala samo za vrijeme kada je u selu bio župnik. Kanonska vizitacija župe Molve iz godine 1771. bilježi da djeca iz Molvi polaze nastavu u Virju. Vizitacija iz 1825. godine spominje učitelja Stjepana Kovača, a nastavu polazi 40 dječaka, što zapravo ukazuje na početak redovne nastave¹⁹.

Škola u Kalinovcu osnovana je 1828.²⁰ ili 1829. godine²¹, a u Podravskim Sesvetama 1830. godine.²²

Pučka škola u Brodu na Dravi utemeljena je 1815. godine, a 1844. godine preseljena je zajedno s cjelokupnim stanovništvom u novoosnovano mjesto Ferdinandovac. No, unatoč činjenici što je nova škola sazidana već u jesen 1844., školske godine 1844./45. u njoj nije održana nastava jer je u zgradi stanovao župnik. Nakon što je sagrađen i župni dvor, župnik se seli iz školske zgrade, a redovna nastava započinje u školskoj godini 1845./46.²³

Što se tiče pravne regulative koja se odnosila na nastavu na njemačkom jeziku treba spomenuti i carsku naredbu od 24. srpnja 1764. kojom se "zapovijeda osnivanje carskih škola u svakom selu ili barem sjedištu kumpanije kako bi dječaci učili njemački jezik i pismo i pripremali se za vojničko zvanje".²⁴

Tek krajem osamdesetih godina 18. stoljeća u školama se počinje upotrebljavati hrvatski jezik, i to u poduci vjeronauka. Pravni temelj te odluke predstavlja dokument *Lectionsplan der slavisch-deutschen Schulen*, što ga je 1781. godine u Bjelovaru donijelo prosvjetno povjerenstvo, sastavši se radi izrade kurikuluma za škole u Vojnoj krajini.²⁵ Međutim,

"Učitelj prati župnika na sprovodima, pa svaki put dobiva 4 denara. Kada pak ide sa župnikom o blagdanu Sv. Triju Kraljeva od kuće do kuće, onda mu župnik daje treći dio sabranih denara, kruha, lana i sušenih svinjskih nogu." R. HORVAT, *Povijest Gjurgjevca*, 16.

¹⁸ D. FELETAR, *Podravina: Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica 1988., 248.

¹⁹ Rudolf ŠPOLJAR, "Razvoj obrazovanja i školstva u Molvama i okolici", *Župa i općina Molve - Izabrane teme* (ur. Dragutin Feletar), Molve - Koprivnica 1998., 202.-203.

²⁰ Paškal CVEKAN, *Kalinovac - selo i župa*, Virovitica 1991., 46.

²¹ Ivan AURER, *Spomenica sela Kalinovca*, Kalinovac 1938., 7.

²² P. CVEKAN, *Podravske Sesvete - selo i župa*, Podravske Sesvete 1994., 35.

²³ P. CVEKAN, *Ferdinandovac: od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari*, Ferdinandovac 1996., 121.

²⁴ D. PODRAVEC, *Povijest virovskega školstva*, 27.

²⁵ F. VANIČEK, n. dj., 594.

sredinom 19. stoljeća u većini pučkih škola Đurđevačke pukovnije nastava se održava na hrvatskom jeziku. U tzv. trivijalkama kao elitnijim školama za izobrazbu budućih časnika, i dalje je nastavni jezik njemački.²⁶ Ilustrativan primjer za supostojanje škola na hrvatskom i njemačkom jeziku i njihovu sudbinu nakon razvojačenja naći ćemo u povijesti školstva u Novigradu Podravskom: "Zapovjedništvo Krajiške đurđevačke pukovnije god. 1830. osnuje općinsku seosku školu. Polazilo ju je 40 dječaka i isto toliko djevojčica. Škola je imala dva razreda. Obuka se vršila u hrv. jeziku, i to: nauk vjere, čitanje, pisanje i račun. (...) Takvu je školu polazila mladež 2 godine, a izuzetno neki i 3 god. Djevojčice su se poslije toga iz škole otpuštale, a dječaci su prelazili u općinsku njemačku školu u Novigradu 3 godine i učili su nauk vjere, čitanje, pisanje i račun, a osobita se polagala važnost na njemački jezik kao pripavu za vojništvo. Njemačka općinska škola osnovana je između god. 1816-1820. (...) Njemačku školu polazili su isprva dragovoljno dječaci imućnijih roditelja kao i časnika, a kasnije su je svi bili dužni polaziti. (...) God. 1853 sagrađena je novigradska nova školska zgrada (...). Općinska hrvatska i općinska njemačka škola premjestile su se u tu novu zgradu. (...) Njemačka općinska i hrvatska opć. škola bile su sada u istoj zgradi sve do god. 1872. Te je godine razvojačena Krajina, pa su naredbom Kr. zemaljske vlade, Odjela za bogostovlje i nastavu, od 16-II-1872 br. 364, točka 15 prestale rečene škole i pretvorene u trorazrednu djevojačku i dječaćku pučku učionicu."²⁷

Izvorni govornici njemačkoga jezika u đurđevačkoj Podravini predstavljali su manjinu u odnosu na starosjedilačko, hrvatsko pučanstvo. U Podravinu su uglavnom doselili s juga njemačkoga govornoga područja, a po zanimanju su bili vojnici plaćenici²⁸, časnici²⁹ i obrtnici³⁰. S obzirom

²⁶ "Gjurgjevačka je pukovnija g. 1857. imala 69 škola. Od ovih bijaše 6 t. zv. "trivijalka", koje je održavala država. Sve druge 63 škole bijahu t. zv. narodne (pučke) škole, koje održavahu općine. Od ovih pučkih škola 4 su imale njemački, a 59 hrvatski nastavni jezik.", R. HORVAT, "Nekadašnja đurđevačka krajiška pukovnija". *Časti i dobru zavičaja*, /ur. B. Madjer/, Zagreb 1937., 324.

²⁷ Blaž MADJER, *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb 1937., 213.

²⁸ "Vojna je posada u Gjurgjevcu godine 1577. brojila 230 vojnika. Među ovima bija hu 172 vojne haramije, 54 njemačka plaćenika i 4 husara (...) 1580. uz haramije bijahu u gjurgjevačkoj tvrdi 34 njemačke sluge, među kojima bijaše 30 strijelaca, 3 podčasnika i 1 sluga krajiškoga kapetana (zapovjednika tvrđje i posade)." R. HORVAT, *Povijest Gjurgjevca*, 12.- 13.

²⁹ Usp. npr. R. HORVAT, *Povijest Gjurgjevca*. Đuka TOMERLIN-PICOK u knjizi *Življe u (naj)starešem Gjurgjevcu*, 78.-79., daje iscrpan popis zapovjednika Đurđevačke pukovnije između 16. i 18. stoljeća. Između ostalih, navode se i prezimena koja upućuju na njemačko, odnosno austrijsko podrijetlo njihovih nositelja: Ratzenege, Trattmannsdorf, Teufenbach, Paradeiser, Galler, Helfernberg, Seyfried, Raumschussel, Stadl, Thurn, Stubenberg, Ehrenreich, Rindsmal, Heister, Herberstein, Steinbeiss, Kautsch, Hohenems.

³⁰ Obrtništvo se na području Vojne krajine počelo širiti u drugoj polovici 18. stoljeća naseljavanjem hrvatskih, ugarskih i njemačkih obrtnika: "Obrtnici iz drugih krajeva naselili su se napose u mjesta Dubicu i Sisek u Banskoj krajini, te u Đurđevac, Virje, Pito-

na činjenicu da su živjeli u okružju s većinskim kroatofonim stanovništvom, vjerojatno su se u većoj ili manjoj mjeri služili hrvatskim jezikom.³¹ Ta se manjina tijekom vremena asimilirala u većinsku, hrvatsku populaciju.³²

Od samih pak časnika, izvornih govornika njemačkoga, očekivalo se da vladaju hrvatskim jezikom radi sporazumijevanja s podređenim vojnicima. Učiteljevo znanje hrvatskoga jezika smatralo se samorazumljivom činjenicom, ne samo prije nego što je u 2. polovici 18. stoljeća utemeljeno školstvo na njemačkom jeziku, nego i kasnije, kada je njemački jezik bio nastavni.³³ Isto tako, od učitelja se očekivalo da izvrsno govore njemački,³⁴ a kada to nije bio slučaj, poticalo ih se da nadoknade taj defi-

maču i Peteranec." P. KRAJASICH, n. dj., 248. Tako je, primjerice, 1803. godine na području Đurđevečke pukovnije bilo tristotinjak obrtnika, pa je ta pukovnija s obzirom na broj obrtnika bila na drugom mjestu nakon Petrinje. Isto, 253. O njemačkim obrtnicima i trgovcima u Vojnoj krajini usp. Alexander BUCZYNSKI, "Kolonizacija njemačkih obrtnika i trgovaca u vojne komunitete hrvatske krajine", *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, (ur. Goran Beus Richemberg), Zagreb 1994., 25.-42. Utjecaj njemačkoga i austrijskoga obrtništva u Podravini tematizira M. Kolar-Dimitrijević u radu "Nijemci u Podravini".

³¹ S obzirom na učenje hrvatskoga jezika od govornika njemačkoga jezika valjalo bi istražiti pisanu građu iz toga vremena. Kao književno stiliziran, no uvjerljiv primjer njemačko-hrvatske interferencije u izvornih govornika njemačkoga navodimo pjesmu Đuke TOMERLINA-PICOKA *Preteral - sigde si*, tiskanu na unutarnjem ovitku zadnje stranice knjige XXX (1995): "Alzo,/ herr Makso,/ Špiclin frajt -/ mus na arbajt// Niks gut vic,/ cuksfirer Fric,/ da bomo kvit -/ idi lepo vrit!// Fajn truca/ Matez muca,/ ne znala ja/ kaj rekla ona?// Jošče je bojle,/ brez ičije vole/ frlezaš befele -/ fujtaflin fele!// Da bar ja zeznala/ kaj ja to fulala/ i, zakaj ti mene -/ ne rešpekterala?// Kakva ti to štima/ i - disciplina?/ Iščeš dima,/ gde ga - negal// Štram soldat/ morala znat, da to tak -/ dok vredila aptak!// Sasi se piskutlivo pišče/ em te ne sluša nišče!/ Aaa, kak te i bi, kad -/ preteral - sigde si!"

³² U jednom od prvih radova iz područja hrvatske dijalektologije, posvećenom govoru rodnoga sela Virja, Franjo Fancev navodi na primjeru niza prezimena kako je Podravina zapravo pravi "melting pot", a preci Podravaca su njemačkoga, mađarskoga, bugarskoga, pa čak i turskoga podrijetla: "Područje od Koprivnice do Pitomače naseljeno je samim Hrvatima, no već istočno od Kloštra ima i nehrvata, i to Madara i Štajeraca. No tako ih je malo da se istom pohrvaćuju, a djeca već ne govore jezikom svojih roditelja. Prezimena nam najbolje pokazuju kako mnogi sadašnji Hrvati nisu u ovim krajevima starijosjedioci, nego doseljenici. Međutim, to nisu samo strana imena (mađarska i njemačka), nego ima i domaćih što vode u štokavsko područje, a tu su i ona bugarskoga oblika te turska." Franjo FANCEV, "Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie. Der kaj-Dialekt von Virje, mit Berücksichtigung der Dialekte Podravina's (Koprivnica - Pitomača)", *Archiv für slavische Philologie* XXIX/1907., 305.-390.

³³ U prilog tome govori i sljedeći podatak o kanonskoj vizitaciji u Đurđevcu iz 1758. godine: "Učiteljsku i orguljašku službu od nekoga doba vrši Josip Langjak. On je surova glasa, a ne zna hrvatski jezik. Zato je kanonik arhidjakon odredio neka se namjesti drugi prikladniji učitelj, jer Langjak nije sposoban za orguljaša, a još inanje za obučavanje mladeži." R. HORVAT, *Povijest Gjurjeveca*, 50.-51.

³⁴ Tipičnog, višejezičnog učitelja nalazimo, primjerice, u kanonskom izvješću o vizitaciji u Novigradu Podravskom 1768. godine: "Učiteljem je Mijo Stibi, koji govori latinski, mađarski i njemački. On je ujedno orguljaš. Rodom je iz Đurđevca; u Novigradu je počeo služiti uz obvezu da orgulja i obučava mladež." B. MADJER, *Časti i dobru zavičaja*, 125.

cit.³⁵ Da je znanje njemačkoga jezika kod učitelja u školama Vojne krajine bilo popraćeno visokom filološkom i glotodidaktičkom kompetencijom svjedoči i djelovanje durdevačkog učitelja Ladislava Škrobot, koji je četrdesetih godina 19. stoljeća sastavio udžbenik njemačkoga jezika i njemačko-hrvatski rječnik za škole u Vojnoj krajini.³⁶

Svećenike koji su služili u župama³⁷ durdevačke Podravine imenovao je zagrebački biskup. Oni su u pravilu bili Hrvati koji su svoje studije završavali na domaćim i inozemnim sveučilištima. I za njih se, kao i za časnike i učitelje, podrazumijevalo da budu dvojezični i višejezični.³⁸ Da je njihova jezična kompetencija bila visoka potvrđuje i podatak³⁹ o kajkavsko-hrvatskom prijevodu prosvjetnoga zakona iz 1774. godine, *Allgemeine Schulordnung*, kojim se regulira novi ustroj školstva u Habsburškoj Monarhiji: "Iz škole u Đurđevcu sačuvan je hrvatski prijevod novih propisa, što ga je učinio župnik Đuro Kušić⁴⁰ god. 1775 (...)".

Demografski i jezični kontekst supustojanja njemačkoga i hrvatskoga elementa, koji u velikoj mjeri korelira s dvodjelnom društvenom raslojenošću na viši i niži društveni sloj,⁴¹ odraz je osnovnog organizacijskog koncepta Vojne krajine u Hrvatskoj. Prema tom konceptu domaće je, hrvatsko stanovništvo, organizirano u velike kućne zadruge⁴² - u odnosu na pučanstvo u drugim područjima Monarhije - uživalo određene gospo-

³⁵ F. VANIČEK, n. dj., 593.

³⁶ Maja HÄUSLER, "Ladislav Škrobot, krajiški učitelj iz doba Preporoda", 1996., 231.-245.

³⁷ O demografskoj povijesti durdevačkoga dekanata vidi Mladen MATICA, "Povijesno-demografski razvitak durdevačkoga dekanata", 1996., 85.-96.

³⁸ Ti su svećenici studirali između ostaloga u Zagrebu, Lepoglavi, Grazu, Beču, Bologni, Rimu, a osim hrvatskim služili su se još barem njemačkim i latinskim jezikom. R. HORVAT, *Povijest Gjurjevca*; Paškal CVEKAN, *Đurđevac - kakav nije poznat*, Đurđevac 1991.

³⁹ Josip HORVAT, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1980 (pretisak izdanja iz 1942.), 2. sv., 667.

⁴⁰ Zanimljivo je da ni R. HORVAT ni P. CVEKAN (1991.) u svojim radovima o povijesti Đurđevca ne navode Đuru Kušića kao durdevačkoga župnika. Bit će da je razlog tome što svećenike u Đurđevcu navode prema izvješćima o kanonskim vizitacijama. Naime, te se vizitacije nisu obavljale svake godine u svakoj župi. U svojim opisima tih izvješća HORVAT, *Povijest Gjurjevca*, 51.-52., kao sudsledna izvješća navodi ona iz 1760. i 1787., što će reći da je između dviju vizitacija proteklo punih 27 godina. Kušićev, pak, prijevod nije zastupljen u korpusu za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika*, Sv. 1., Zagreb 1984., 13.-46., za koji su ekscerpirana ukupno 484 izvora (360 objavljenih i 38 rukopisnih iz starije književnosti, te 43 izvora iz kajkavske književnosti 20. stoljeća).

⁴¹ "Općenito je u Vojnoj krajini postojao samo jedan stalež, graničarski, a on je u sebi objedinjavao seljački i vojnički stalež. Generali, štapški i visoki časnici, viši službenici i svećenici činili su otmjeni sloj Vojne krajine." P. KRAJASICH, n. dj., 74.

⁴² Te su zadruge ponekad bile sastavljene i od nesrodnih obitelji, a na čelu svake nalazio se kućegospodar sa svojom suprugom, kućegospodaricom, koji je kao bezuvjetni go-

darske i porezne povlastice,⁴³ no zauzvrat je imalo obvezu graničarske i vojne službe. Dok su mlađi muški članovi zadruge bili u vojnoj ili strażarskoj službi, preostali dio obitelji brinuo se o gospodarstvu, osiguravajući sredstva za život članovima obitelji koji su bili u službi.⁴⁴

Iz rekonstrukcije društveno-povijesnog konteksta đurđevačke Podravine u razdoblju Vojne krajine vidljivo je da su veliku većinu stanovništva činili izvorni govornici hrvatskoga, koji su u većoj ili manjoj mjeri imali i određeno znanje njemačkoga jezika. Dobro poznavanje njemačkoga jezika u govoru i pismu bilo je pretpostavka za profesionalno napredovanje u vojnoj hijerarhiji.⁴⁵

Školovanje na njemačkom jeziku u đurđevačkoj Podravini u drugoj polovici 18. i tijekom 19. stoljeća često bi rezultiralo redukcijom kompetencije u materinskom jeziku. Tako je bilo s budućim časnicima koji su školovanje nastavili izvan Hrvatske,⁴⁶ a mnogi od njih postigli su impresivnu karijeru u austrijskoj vojsci.⁴⁷

Budući da su pojedinci ili skupine koji su u stanju naizmjenice govoriti dva ili više jezika stvarni činitelji jezičnoga dodira⁴⁸, na osnovi izloženih podataka možemo pretpostaviti da je sloj vojno sposobnih graničara⁴⁹

spodar upravljao čitavom pokretnom i nepokretnom imovinom: "Budući da je zadruga u sistemu Vojne krajine predstavljala gospodarsku i društvenu cjelinu, vlast je nastojala svim sredstvima spriječiti njihovo raspadanje, što je uglavnom postigla baš davanjem spomenutih prava kućegospodaru. Posve je razumljivo da se pojedinac u takovom sistemu nije mogao odijeliti od zadružne zajednice, jer je sve što je stekao pripadalo zadrugi. Ali i zadruga je imala obaveze prema svakom pojedincu i to ne samo dok je vršio vojnu dužnost, već i u slučaju bolesti, starosti i invaliditeta." Josip LJUBIĆ, "Gospodarska bratovština". *Virje na razmeđu stoljeća I*, Virje 1981., 22.

⁴³ Posebnu je važnost imalo davanje zemlje u leno. Umjesto plaće, Hrvatima je za vojnu službu u domovini i inozemstvu davana zemlja na slobodno uživanje kao neka vrsta 'vojnog lena'. F. W. M. BERTLING, *Die Kroaten und Panduren*, 4.

⁴⁴ W. WAGNER, n. dj., 368.

⁴⁵ Da bi se povećao broj učenika u školama na njemačkom jeziku 1779. godine done-sena je zapovijed prema kojoj nitko tko nije vičan njemačkom jeziku i pismu ne može biti promaknut u dočasnika. F. VANIČEK, n. dj., 591.

⁴⁶ Primjer za potiskivanje ili redukciju kompetencije materinskog, hrvatskog jezika na račun njemačkoga naći ćemo u biografiji slavnog pjesnika hrvatskoga romantizma i austrijskoga generala Petra Preradovića (Grabrovnica, 1818. - Beč, 1872.), koji je školu na njemačkom jeziku pohađao i u Đurđevcu (*Ehrenbuch 1829.-1872.*). Preradović je svoju prvu pjesmu napisao na njemačkom jeziku 1834. godine. Tek deset godina kasnije počeo je pisati poeziju na hrvatskom jeziku da bi naposljetku postao jednim od najznačajnijih predstavnika hrvatskog književnog romantizma. Josip Stjepan JANKAČ, "O životu i radu Petra Preradovića". *Petar Preradović - život i pjesme*. Bjelovar 1909., 11.

⁴⁷ Usp. biografije časnika i odličnika iz Novigrada Podravskog u B. MADJER, *Časti i dobru zavičaja*, 233.-281.

⁴⁸ Uriel WEINREICH, *Languages in Contact*, New York 1953., 1.

⁴⁹ Vojna obveza odnosila se na muškarce od 16 do 60 godina. J. LJUBIĆ, "Gospodarska bratovština", 21. Iz Novigrada Podravskog imamo opis graničarske svakodnevice:

bio glavni nositelj njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u đurđevačkoj Podravini, ali i u ostalim dijelovima Vojne krajine.

Pripadnici toga sloja činili su znatan dio kućnih zadruga pa se može pretpostaviti da je u njihovoj međusobnoj komunikaciji, ali i u komunikaciji s ostalim članovima zadruge došla do izražaja njihova hrvatsko-njemačka dvojezičnost u obliku raznolikih pojava interferencije i kodnoga preključivanja. Brojnost takvih komunikacijskih situacija i njihovih sudionika dala je njemačko-hrvatskom dodiru u đurđevačkoj Podravini grupno-socijalnu dimenziju. Zahvaljujući toj činjenici pojave proistekle iz njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira, poglavito posuđenice iz njemačkoga jezika,⁵⁰ postale su tijekom vremena elementi sustava govora đurđevačke Podravine, a time i sastavni dio jednojezične kompetencije govornika tih govora.

Razvojačenjem Vojne krajine 1871. godine i njezinim pripajanjem građanskoj Hrvatskoj, na području križevačke i đurđevačke pukovnije osniva se Bjelovarska županija,⁵¹ a njemački jezik definitivno gubi status službenoga jezika.⁵²

2. Razdoblje od ukidanja Vojne krajine (1871.) do kraja Drugog svjetskog rata (1945.)

Nakon razvojačenja Vojne krajine, a u sklopu toga i Đurđevačke pukovnije,⁵³ njemački je jezik izgubio status službenoga jezika, čime je nestala i zakonski sankcionirana, upravno-politička podloga njemačko-hrvat-

“Sve, što god je bilo iole sposobno, bilo je vojnikom. Svaki je imao kod kuće pušku, bajunetu i dr., a podoficir i sablju. Redovite vježbe pravile su se u proljeće, ujedno kad su veliki poljski radovi prestali. Ako se što osobit desilo, trubač je u rog trubio, i svi su sa svih strana trčali iz svojih domova i polja, što je ko brže mogao, i sakupljali se u mjestu na sadašnjem trgu Profesora B. Madjera iza župne crkve ili na trgu Pod Lipama, dok su žene od kuće ponijele na trg oružje onima koji su izravno s polja došli. Straže su davali još za stožer u Bjelovaru (za barutanu i kaznionicu “štukaus”) i za pojedine prijevoze i prijelaze na Dravi.” B. MADJER, *Časti i dobru zavičaja*, 149.-150.

⁵⁰ O posuđenicama iz njemačkoga u đurđevačkom govoru usp. Velimir PIŠKOREC, *Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Đurđevac*, Frankfurt am Main i dr., 1997. Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine (Đurđevac, Molve, Virje, Kalinovac, Ferdinandovac, Podravske Sesvete) obradeni su u disertaciji V. PIŠKORCA, *Germanizmi u podravskom dijalektu*, Zagreb 2001.

⁵¹ R. HORVAT “Nekadašnja đurđevačka krajiška pukovnija”, *Časti i dobru zavičaja* (ur. B. Madjer), Zagreb 1937., 323.-326.

⁵² Ovaj prelaz s njemačkoga na hrvatski jezik (njem. *Sprachwechsel*) vidljiv je usporede li se službeni dokumenti iz 1871. i 1872. godine. Evo podatka iz 1872. o jednom službeniku u Novigradu Podravskom: “1873. g. bio je kot. pretstojnikom Hadžić, a prije njega, prvi nakon razvojačenja, Vondra koji je u vojsci bio natporučnik, a kao kot. pretstojnik potpisivao se 2-IV-1872: Vondra Oblt. pr. Bezirksleiter, a 22-IV-1872: ‘pr. (priv?) kot. predst. Vondra nadp.’ “ B. MADJER, *Časti i dobru zavičaja*, 153.

⁵³ Uspomena na razdoblje Vojne krajine desetljećima je bila u živom sjećanju nekadašnjih graničara, “đuroka”, a i danas je važan element lokalnoga i područnoga identiteta.

skoga jezičnoga dodira. No, taj događaj nije značio nagao i konačan prekid kroatofonoga starosjedilačkoga stanovništva s njemačkim jezikom.

Naime, tehnološki i industrijski razvitak u zemljama njemačkoga govornoga područja utjecao je i na život u đurđevačkoj Podravini. Još u razdoblju Vojne krajine to je područje bilo među prvima u hrvatskom etničkom prostoru koje je došlo u doticaj s tada novim tehničkim dostignućima, industrijskim biljkama, načelima racionalne poljoprivrede i počecima industrije.⁵⁴ Usporedno s nabavkom strojeva i industrijskih proizvoda, primjenom novih poljoprivrednih i gospodarskih postupaka u govorima đurđevačke Podravine nastaju i nove posuđenice iz njemačkoga.

Unatoč činjenici što je na području đurđevačke Podravine bio zanemariv broj izvornih govornika njemačkoga,⁵⁵ njihov je gospodarski⁵⁶ i društveni utjecaj bio znan. U razdoblju nakon razvojačenja nastavlja se tradicija doseljavanja obrtnika iz njemačkoga jezičnoga prostora, posebno Štajerske, a domaći se kalfe i nadalje usavršavaju u austrijskim, mađarskim i češkim radionicama i manufakturama,

---

Ovamo u prvom redu spada tzv. legenda o picoku, pjetliću, koja ima svoje izvorište u ratovima s Turcima. Prema toj legendi, izgladnjeli branitelji grada nadmudrili su Turke koji su ih danima opsjedali ispalivši - po nagovoru starice - zadnje pjetlića među Turke. Ovi su pak navodno povjerovali da branitelji imaju dovoljno hrane i odustali od daljnje opsade. Inače, povijesna znanost pretpostavlja da je turki vođa Ulamabeg iznenada odustao od daljnje opsade grada zbog toga što je tom prilikom pretrpio značajne gubitke, ali i zato što je doznao da je u tursku Posavinu prodrila hrvatska vojska. R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 18. Zahvaljujući toj legendi stanovnici Đurđevca, a i ponekad čitave Podravine, nazivaju se nadimkom Picoki, prema vjerojatno ondašnjem nazivu za pjetlića (u današnjem govoru kaže se *p'evčec*), a scenska vizija legende o picoku pod zidinama Staroga grada od 1968. godine središnja je priredba trodnevne kulturne, folklorne i sportske manifestacije nazvane "Picokijada". Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, "Zagrebačka usmena pričanja u prepletanju s novinama i televizijom", *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd 1983., 297.-301.; Vesna PETROVIĆ-PEROKOVIĆ, "Picokijada od ljeta do ljeta", 1996., 109.-119. Pjetlić i đurđevački Stari grad nisu samo česti motivi u umjetnosti, napose likovnoj, nego se koriste i u logotipovima pojedinih podravskih tvrtki (npr. prehrambenog koncerna "Podravka" iz Koprivnice) ili kao oznake i nazivi pojedinih proizvoda (npr. sireva). Na razdoblje Vojne krajine podsjeća i ime đurđevačkog nogometnog kluba "Graničar", osnovanog 1919. godine.

⁵⁴ P. KRAJASICH, n. dj., 138.-139.

⁵⁵ "Prema popisu od 31. siječnja 1910. u varaždinskoj županiji bilo je 587 Nijemaca i još u gradu Varaždinu 585. U bjelovarsko-križevačkoj županiji deklarirali su se kao Nijemci 4.235 osoba, pa je prema tome Podravina imala približno pet tisuća Nijemaca, odnosno osminu onog broja koliko je imala virovitička županija s gradom Osijekom. Međutim radi židovskog problema, odnosno nepreciznih kriterija njemačke narodnosti teško je donijeti posve ispravan zaključak." M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nijemci u Podravini", 45. Iako broj od pet tisuća govornika njemačkoga nije zanemariv, treba uzeti u obzir činjenicu da se ovdje pod područjem Podravine podrazumijeva čitav prostor nekadašnjeg Varaždinskoga generalata uključujući i veće gradove kao što su Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Križevci. Od tih pet tisuća u đurđevačkoj je Podravini bilo tek nekoliko desetaka izvornih govornika njemačkoga (usp. *Popisa žiteljstva 1910.*).

⁵⁶ O gospodarstvu đurđevačke Podravine usp. D. FELETAR, *Podravina*, 161.-191.

uspostavljajući tijekom tih boravaka ne samo poslovne, nego i privatne veze.⁵⁷

U okolici Varaždina, Ludbrega i u Međimurju Nijemci se zapošljavaju kao ekonomski veleposjednici, a posebno su mnogobrojni među trgovcima. Tako su se tijekom 19. i početkom 20. stoljeća četiri generacije trgovačke obitelji Tottar bavile uvozom željezne, luksuzne i manufakturne robe iz Pečuha, Graza i Beča, "što je u znatnoj mjeri utjecalo na povišenje standarda na ovom području", ali i izvozom svile proizvedene u vlastitoj svilani, šišarke, ovčje vune, brašna, meda, stoke i drva.⁵⁸ Trgovinu željeza i manufakturu vodi u Đurđevcu Ferdinand Brenner, a njegov sin Gabriel otvara vlastitu trgovinu u Pitomači 1900. godine. Robu nabavljaju preko Ferdinandovca, gdje je domicilna obitelj podravske industrijalca Nöttiga (podr. *Nę:тік'ovi*). Tako je Slavoljub Nöttig 1876. godine u Đurđevcu osnovao paromlin. Njegov sin Eduard (1877.-1930.) školovao se u Obrtnoj školi u Zagrebu, a nakon toga usavršavao u Njemačkoj. Nakon povratka se angažirao u mlinarskoj industriji, sjedinivši 1916. paromline u Đurđevcu i Pitomači s novosagrađenim mlinom u Bjelovaru i postavši generalni ravnatelj tih Sjedinjenih paromlina, a djelovao je i u strojarскоj i drvnoj industriji.⁵⁹

Prije Prvoga svjetskoga rata u Đurđevcu djeluje paromlin poduzetničke obitelji Braun (1879.-1916.) te manji mlinovi Maitza i Lichtnera.⁶⁰ Obitelj Braun u Đurđevcu između dva rata posjeduje paromlin s električnom centralom, veliku pilanu, a posjednik Šandor Braun⁶¹ tridesetih go-

⁵⁷ "Nije za odmet reći da su kalfe iz Podravine u pravilu uvijek odlazili u Graz, te da su stoga gotovo svi podravske obrtnici znali dobro njemački jezik, a mnogi su se i oženili kćerima svojih štajerskih gazda, te su ih doveli u Podravinu." M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nijemci u Podravini", 46.

⁵⁸ "Treba naglasiti da su Tottarovi uredno vodili trgovačke knjige i na osnovu očuvane korespondencije možemo rekonstruirati njihove veze s najpoznatijim veletrgovcima Austrije, Mađarske, Italije i Varaždina. Dakako da je jugoslavenska država, stvorena krajem 1918, nastojala prekinuti ovu trgovinu u čemu je uspjela, te se zadnji Tottar Julius bavio poljoprivredom, napustivši potpuno trgovinu, a Virje je počelo gubiti značaj trgovačkog središta za Podravinu". M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nijemci u Podravini", 46.

⁵⁹ "U 1917. [Eduard Nöttig] osnovao je u bjelovarsku ljevaonicu strojeva "Smev", koja je prva u našoj državi izradivala diselmotore. Dakako da u novonastalim uvjetima poslije 1918. ova poduzeća nisu imala perspektive, te oko 1925. gotovo sva prestaje s radom, a Nöttig se uključio u osnivanje drvnog poduzeća Bilo d.d. koje se bavilo eksploatacijom bilogorskih šuma". M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, n. dj., 47.

⁶⁰ D. FELETAR, *Podravina*, 175.

⁶¹ Po poduzetniku Šandoru Braunu nazvana je početkom devedesetih godina 20. stoljeća bivša Klaonička ulica u đurđevčkom kvartu Peski. Prijedlog je potekao od samih stanovnika tog kvarta, nekada vrlo siromašnoga, kojima je Braun ostao u sjećanju kao veliki dobrotvor. Inače, mala židovska zajednica u Đurđevcu doživjela je tijekom Drugoga svjetskoga rata tužnu sudbinu svojih suradnjaka u Europi. Uz blagoslov komunističkih vlastodržaca kasnih pedesetih godina čak je i njihovo groblje devastirano, a područje Stiska, gdje je ono bilo smješteno, naseljeno je Romima. Na tom lokalitetu i danas se nalazi romsko naselje. Rušenjem zgrade bivšega "templja" na križanju Trga svetoga Jurja i Ulice

dina dobiva koncesiju na ispiranje zlata u Dravi.⁶² Inače, Braun je još imao i paromlin u Kloštru Podravskom, dok je onaj u Đurđevcu bio najveći prehrambeni pogon u đurđevačkoj Podravini.

Na istraživanju nafte i plina još od dvadesetih godina angažiraju se njemački stručnjaci, a temeljita geofizička mjerenja đurđevačke Podravine provelo je od 1940. do 1942. njemačko poduzeće "Seizmos" iz Hannovera.⁶³

U razdoblju od prije početka svjetske krize do Drugoga svjetskoga rata u Đurđevcu je radila omanja tiskara Miloslava Weinerja.

Uz već spomenutog đurđevačkog trgovca Brennera u đurđevačkoj su Podravini trgovine imali i ovi trgovci: Josip Berger, Braun i Marija Licht(n)er (Đurđevac), Pavao Pichler (Ždala), Josip Hirschler (Draganci), Ernest Hirschler (Podravske Sesvete), Egon Fürst, Eugen Schlesinger i Josip Weber (Pitomača) i drugi.⁶⁴

Ovi poduzetnici, uglavnom židovskoga podrijetla, govorili su međusobno njemački,⁶⁵ pa se može pretpostaviti da su upravo u njihovim trgovinama i poduzećima izvorni govornici podravskoga dijalekta dolazili u dodir ne samo s novim proizvodima, strojevima, alatima, materijalima i tehnološkim postupcima, nego i s njihovim njemačkim nazivima.

S druge pak strane, razvitkom prometnih veza stanovništvo đurđevačke Podravine dolazilo je u kontakt sa stanovnicima kajkavskoga Zagreba i štokavskoga Osijeka, gradova u čijim su govorima također zastupljene brojne posudenice iz njemačkoga.⁶⁶ I doseljenici iz tih gradova, spomenuti poduzetnici, također su posredovali neke germanizme.

Antuna Radića devedesetih godina nestali su u Đurđevcu i posljednji materijalni znakovi židovske duhovne kulture. Doduše, nekoliko starijih zgrada u Đurđevcu nekada je pripadalo Židovima, no nakon konfiskacije tijekom i nakon Drugoga svjetskoga rata, izbljeđila je uspomena na njihove vlasnike.

⁶² D. FELETAR, *Podravina*, 296.

⁶³ D. FELETAR, *Podravina*, 297. Đurđevački književnik Đuka Tomerlin-Picok sjeća se kao dječak tih istraživanja, njemačkih stručnjaka i domaćih ljudi koji su im pomagali.

⁶⁴ D. FELETAR, *Podravina*, 309.

⁶⁵ Prema informaciji Duke Tomerlina-Picoka, koji je tridesetih godina s djecom iz tih obitelji išao u školu.

⁶⁶ O njemačkom jeziku u Zagrebu i Osijeku vidi S. ŽEPIĆ, "Das österreichische Deutsch in Zagreb und Osijek: Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien". Njemačke posudenice u zagrebačkom govoru obradila je Zrinka GLOVACKI-BERNARDI, *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb*, Frankfurt am Main i dr., 1998., dok se germanizmima u osječkom govoru bavio T. BINDER *Die deutschen Lehnwörter in der kroatischen Esseger Mundart*, Wien 1954. O njemačkom osječkom, esekerskom govoru usp. Velimir PETROVIĆ (ur.), *Essekerisch. Das Osijeker Deutsch*. Wien 2001.

Domaći su pak obrtnici i poduzetnici slali svoje kćeri u austrijske domaćinske škole,⁶⁷ gdje su uz njemački jezik stjecale znanja o domaćinstvu i danske manire, ali i donosile sa sobom drukčije čitalačke navike te ponešto liberalniji način ponašanja i odijevanja. Činjenicu, pak, da su "mnogi uglednici hrvatskog javnog života zbog svog školovanja na austrijskim sveučilištima čitav život bili vezani uz austrijski krug"⁶⁸ za đurđevačku Podravinu najbolje to potvrđuje život i djelo znamenitoga hrvatskoga filologa, jednoga od utemeljitelja hrvatske dijelektologije, Virovca Franje Fanceva,⁶⁹ koji je svoju znanstvenu karijeru započeo stekavši doktorat iz filologije na bečkome sveučilištu i objavivši 1907. godine na njemačkom jeziku studiju o govoru rodnoa Virja i okolice.⁷⁰

3. Razdoblje nakon 1945. godine

Iako veze stanovništva đurđevačke Podravine s njemačkim govornim područjem na razini osobnih kontakata traju sve do danas, njihov današnji intenzitet nije ni blijeđa slika onoga u prošlosti te ne predstavlja društveno relevantnu pojavu. Novije posuđenice iz njemačkoga, za koje se čini da bi iz idiolektalne jezične uporabe mogle prodrijeti u kolektivnu jezičnu praksu, u prvom su redu malobrojni nazivi proizvoda uvezeni iz njemačkoga jezičnoga područja⁷¹ ili je pak riječ o pojedinačnim posuđenicama u vezi s kupovinom u nedalekoj Štajerskoj i Grazu te odgovarajućim carinskim formalnostima.⁷²

Iz đurđevačke Podravine određen je broj radnika "na privremenom radu u inozemstvu", iako podravski "gastarbajteri" nisu tako brojni kao iz nekih drugih područja. Otišavši u Njemačku, Austriju i nešto manje Švicarsku šezdesetih i sedamdesetih godina, mnogi od njih već su u mirovini ili pred mirovinom, a njihova djeca - ako su bila s njima u inozemstvu - uglavnom su asimilirana u germanofonu sredinu. Među iseljenicima u njemačkom govornom području zastupljen je i određen broj stručnjaka koji je ondje stekao značajan profesionalni ugled.⁷³

⁶⁷ Tako je, primjerice, pokojna Vera Tomica, rod. Mihalic (1920.-2000.), čiji je otac u međuraču držao gostionicu u Đurđevcu, boravila neko vrijeme na domaćinskog školi u Beču. Sročitelj ovih redaka poznao je gospođu Tomicu kao prvu susjedu od najranijega djetinjstva i duboko joj je zahvalan što mu je svojom blizinom, spremnošću na razgovor i posuđivanjem knjiga i časopisa omogućila uvid u kulturološki milje različit od njegove primarne socijalizacijske okoline.

⁶⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nijemci u Podravini", 49.

⁶⁹ Za biografiju F. Fanceva usp. npr. Ivan-Zvonimir SENJAN, "Prof. dr. Franjo Fancev", *Virje na razmeđu stoljeća IV*, Virje 1991., 103.-104.

⁷⁰ F. FANCEV, "Der kaj-Dialekt von Virje".

⁷¹ Takav je slučaj, primjerice, s nazivima za razne vrste piva.

⁷² Npr. *Mehrwertsteuer* > *mervertštojer*, *melvel*, *mervel*.

⁷³ Najveću reputaciju postigao je Đurđevčanin dr. Drago Novak, rendgenolog svjetskoga glasa, vlasnik privatne rendgenološke klinike u Bonnu, globtroter, skupljač umjet-

U smislu gospodarskih kontakata ima pojedinačnih slučajeva da privrednici s njemačkoga područja otkupljuju bivša socijalistička poduzeća ili pak otvaraju ispostave vlastitih poduzeća.⁷⁴ Tijekom rata u Hrvatskoj početkom devedesetih na područje đurđevačke Podravine stizala je obilna humanitarna pomoć iz Austrije i Njemačke, a neke od tih humanitarnih akcija potaknutih ratnim stradanjima prerasle su u kontinuiranu humanitarnu potporu. Tako je bilo i s humanitarnom organizacijom "Kriegskindernothilfe" iz Rotha kraj Nürnberga, koja je financirala renoviranje zgrade u središtu Đurđevca te kontinuirano, od 1997. sufinancira školu za djecu s posebnim potrebama, smještenu u toj zgradi.⁷⁵

Tijekom nekoliko posljednjih desetljeća, poglavito sedamdesetih i osamdesetih godina, đurđevačku su Podravinu posjećivali brojni galeristi, kolekcionari i trgovci umjetninama iz njemačkoga jezičnoga prostora, otkupljujući radove podravske slikare i kipare te ih promovirajući u svojim galerijama.⁷⁶

U posljednjem desetljeću, strelovitim razvitkom telekomunikacija, u mnogim domovima đurđevačke Podravine njemački se jezik svakog dana čuje na nekoliko desetaka satelitskih programa.

Još do kraja osamdesetih godina njemački je jezik u školama đurđevačke Podravine bio ravnopravan engleskome, pa čak i bolje zastupljen. Devedesetih godina, u skladu s aktualnom glotodidaktičkom prosvjetnom politikom, sve manje učenika uči njemački kao prvi strani jezik, a u nekim osnovnim školama više se uopće ne podučava (Molve, Podravske Sesvete). S druge pak strane, taj se deficit djelomično kompenzira podukom u privatnim školama, odnosno na tečajevima.⁷⁷

nina i povijesnih zemljovida Hrvatske. Športsku karijeru nogometnog trenera ostvario je u Austriji Đurđevčanin Slavko Kovačić, a visokoškolsko obrazovanje i profesionalni ugled stekla su u Beču djeca đurđevačkoga književnika i emigranta Slavka Čambe: Vlado (službenik u austrijskom ministarstvu šumarstva), Franjo (pravnik) i Anđelka (liječnica).

⁷⁴ Takva je primjerice tvrtka "Lasselsberger" za proizvodnju građevinskog materijala, smještena uz jezero Gat između Đurđevca i Kalinovca.

⁷⁵ S obzirom na to da je Đurđevac tijekom rata bio relativno sigurno područje, prvotna je nakana bila da se u vili, koja je nekada pripadala poznatom doktoru Bazijancu, uredi dječja bolnica za djecu izbjeglice i prognanike. Stjecajem raznih okolnosti do toga nije došlo, tako da se spomenuta humanitarna organizacija u dogovoru s lokalnim vlastima odlučila za drugi projekt: kontinuirano financiranje škole za djecu s posebnim potrebama. Inače, humanitarci iz Rotha već nekoliko godina organiziraju na jezeru Gat ljetni kamp za djecu izbjeglice, a na njihovu inicijativu otvorena je u Đurđevcu i trgovina rabljenoga namještaja, iz koje se također određeni dio zarade odvaja za financiranje spomenute škole.

⁷⁶ I sročitelju ovih redaka pružila se ranih osamdesetih prilika da kao srednjoškolar bude nekoliko puta vedovatelj za galeriste iz Hannovera.

⁷⁷ Od početka devedesetih u Đurđevcu djeluje privatna škola "Deutsche Party", koju je vodi dugogodišnja gimnazijska profesorica njemačkoga Ljerka Šimunic. I u obližnjem Kalinovcu nastavnica njemačkoga Ankica Lacković daje skupnu privatnu poduku za djecu 3. razreda osnovne škole.

4. Zaključna napomena

Socijalna povijest njemačkoga jezika u đurđevačkoj Podravini - apstrahirajući demografsko-kvantitativni aspekt - u velikoj je mjeri podudarna sa socijalnom poviješću njemačkoga jezika u čitavom sjevernohrvatskom području. Od drugoga jezika s visokom jezičnom kompetencijom njegovih govornika nalik izvornoj kompetenciji ili pak - nešto rjeđe - materinskoga jezika u razdoblju između 16. i 19. stoljeća njemački je jezik u 20. stoljeću postao u đurđevačkoj Podravini strani jezik.⁷⁸

No, na ulogu toga jezika i njegovih govornika u prošlosti đurđevačke Podravine kao dijela hrvatskoga etničkoga prostora podsjećaju brojne posuđenice iz njemačkoga⁷⁹ - živi tragovi intenzivnih individualnih i kolektivnih političkih, gospodarskih, kulturnih i jezičnih dodira između govornika raznih inačica njemačkoga i hrvatskoga jezika.⁸⁰

⁷⁸ Doduše, njemački je sve do sedamdesetih godina imao ulogu prvoga stranog jezika, da bi mu desetljeće-dva parirao engleski, koji devedesetih godina preuzima primat. U 21. stoljeće sjeverna Hrvatska ulazi s njemačkim kao drugim stranim jezikom, a prema sadašnjoj situaciji vjerojatno će tako ostati još neko vrijeme.

⁷⁹ Sročitelj ovoga rada istražio je te posuđenice u svojim radovima iz 1997. i 2001. godine (usp. bilješku 51). Oko tisuću njemačkih riječi poslužilo je za tvorbu germanizama u govorima đurđevačke Podravine. Najzastupljenija su sljedeća područja (primjeri su iz đurđevačkoga govora): 1) materijalna kultura a) stanovanje: *Gang / gajnek, Vorhang / ferlinga, Nachtkastl / natkaslin, Speise / špajza*; b) odjeća i obuća: *Stoff / štof, Bandel / panklin, Anzug / ajncug*; c) posude: *Flasche / flajša, Reindl / rajnica, Büchse / piksa, Fassl / faslin*; d) sprave i strojevi: *Fleischmaschine / flajšmašina, Schüreisen / šarajzlin, Bohrer / borerica*; e) jelo i piće: *Krumpire / krumper, Gewürz / gverc, Staubzucker / štaub*; 2) nazivi za osobe: *Schneider / šnajdar, Rauchfangkehrer / rafanger, Apotheker / japatekar, Dirn / dirindekla, Grossmutter / grosa, Speise / špajzpijanec*; 3) život u Vojnoj krajini: *Soldat / soldat, Urlaub / urlab, Anweisung / avajzung, Stern / šterna, einrücken / ajnrikati, Zeugnis / cajgnis, verlesen / frlezati*.

⁸⁰ Iako se u razdoblju druge Jugoslavije (1945.-1990.) njemački jezik u relativno značajnom postotku, ovisno o trenutačnoj prosvjetno-političkoj regulativi, podučavao u hrvatskim školama kao strani jezik, proučavanje njemačko-hrvatskih, odnosno austrijsko-hrvatskih kulturnih i jezičnih veza detabuizirano je tek osnivanjem samostalne hrvatske države. "U Jugoslaviji je, a naročito komunističkoj, njemački utjecaj u Hrvatskoj promatran samo kao germanizacija sa svim negativnim posljedicama za politički i društveni razvitak, a njemački je jezik anatemiziran kao jezik nacista i okupatora. Danas, u sasvim drukčijim političkim i društvenim prilikama društvenu ulogu njemačkoga jezika u Hrvatskoj treba prikazati svjesno i objektivno (...)" S. ŽEPIĆ, "Austrijski njemački u Hrvatskoj", 309.

SUMMARY

GERMAN AND CROATIAN SOCIOLINGUISTIC RELATIONS IN ĐURĐEVAC AREA OF THE PODRAVINA REGION

In early 13th century first settlers from German speaking countries began arriving in Croatia, where they took part in foundation of the first Croatian cities. These connections intensified during and after 16th century, when Croatia became part of the Habsburg Monarchy. Austrians established Military border in the Croatian areas, as a defensive belt against Turkish attacks. Đurđevac, part of the northern Croatian region of Podravina, also became part of the Military border. The official language in the Military border was German, and it was used by officers, state officials and craftsmen. The Croatian language was used by the local population. In 1871. Military border was abolished and administrative and legal use of German language disappeared. Nevertheless, because of the numerous geographical, economical and cultural connections with German speaking countries, German language remained the first and the most important foreign language in the Đurđevac region. As a result of German language presence in that region, population of Đurđevac continued using many words which originated in the German language. After World War II contacts with the German speaking world continued on individual basis, a German language was defined as a foreign language.